

<https://doi.org/10.70728/a.series.iyt.v08.i08.021>

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA TABIBARGA E'TIBOR

Xo'jamberdiyev Ma'murjon Mirkomil o'g'li

Farg'ona davlat universiteti

Tarix yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Amir Temur va temuriylar davrida tabiblarga qaratilgan e'tibor haqida ayrim fikrlar va mulohazalar berilgan. Sohibqiron davlatining rivojida muhim o'rin tutgan o'n ikki toifa ichida sakkizinchi o'rinda qayd etilgan tabiblarga har qachongidan ham ko'proq tayanilgani haqida ma'lumotlar berib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Temur tuzuklari, tabiblar, Samarqand, al-Asbob va-l-alomat, Sharh al-Mujaz, Amir Sayyid Sharafuddin, Burhoniddin Nafis ibn Avaz, Muhammad tabib, Mavlono Masihiddin Habibulloh, Tajribalar xulosasi, Nurbaxshiy Bahouddavla, Husayn Boyqaro, Alisher Navoiy, allergik isitma, zahm, ko'kyo'tal.

Annotation. This article presents some ideas and reflections on the attention paid to physicians during the reign of Amir Temur and the Timurid period. It provides information that, among the twelve social groups that played an important role in the development of Sahibqiran's state, physicians were placed in the eighth position and were relied upon more than ever before.

Key words: Temur Tuzuklari, physicians, Samarkand, al-Asbab wa-l-Alamat, Sharh al-Mujaz, Amir Sayyid Sharafuddin, Burhan al-Din Nafis ibn Awad, Physician Muhammad, Mawlana Masih al-Din Habib Allah, Summary of Experiences, Nurbakhshi Baha al-Dawla, Husayn Bayqara, Alisher Navoi, allergic fever, whooping cough.

Аннотация. В данной статье представлены некоторые мысли и рассуждения о внимании, уделявшемся врачам в эпоху Амира Темура и Темуридов. Отмечается, что среди двенадцати сословий, занимавших важное место в развитии государства Сахибкирана, врачи были поставлены на восьмое место, и на них опирались больше, чем когда-либо прежде.

Ключевые слова: "Уложения Темура", врачи, Самарканд, "аль-Асбаб ва-ль-Алават", "Шарх аль-Муджаз", Амир Саййид Шарафуддин, Бурхануддин Нафис ибн Аваз, Мухаммад-таиб, Мавлоно Масихиддин Хабибуллох, "Итоги опыта", Нурбахший Бахауддавлa, Хусейн Байкара, Алишер Навои, аллергическая лихорадка, коклюш.

KIRISH. O'rta asrlar tarixi haqida fikr yuritar ekanmiz, Amir Temur shaxsiyati va uning tuzgan davlati haqida bevosita to'xtalamiz. Biz ushbu sulola hukmronligi davrini

faqatgina jang-u jadallar va tarixga muhrlangan katta zafarli yurishlar orqaligini eslashimiz biroz noo‘rin bo‘ladi, chunki bunday qudratli davlat uzoq vaqt davomida o‘zining tartib-qoidalari va tuzumi bilan tarixda o‘chmas iz qoldira oldi. Amir Temur o‘zining “Temur tuzuklari”da bunday deydi: “yana amr etdimki, katta-kichik har bir shahar, har bir qishloqda masjid, madrasa va xonaqohlar bino qilsinlar, faqir-u miskinlarga langarxona²⁸ solsinlar, kasallar uchun shifoxona qurdirsinlar va ularda ishlash uchun tabiblar tayinlasinlar”[2:145]. Ushbu topshiriq Amir Temur tomonidan bejizga berilmagan, sababi davlatning rivoji va istiqboli uning aholisining tinch-totuvligi va salomatligi bilan bo‘ladi. Temur aynan mana shunga alohida e‘tibor qaratmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Amir Temur va temuriylar davrda tabiblar va Dor ush-shifo (shifo uylari)ga talab katta bo‘lgan. Manbalarda mazkur davrida juda ko‘p mohir tabiblar yashaganligi va tibbiyotga oid muhim asarlar yozilganligi haqida ma‘lumotlarni uchratamiz. Bular orasida tabiblar sardori mavlono Farruh, mavlono Jaloluddinlar bo‘lgan. Ibn Arabshoh o‘sha zamonda mohir tabiblardan mavlono Ahmadning nomini qayd qilib o‘tgan [3:70].

Amir Temurning katta yurishlari natijasida mohir hunarmand va o‘z kasbining ustalati asir tushib qoladilar. Temur ularni Samarqandga yuborib, bunyodkorlik ishlarida ulardan foydalangani haqida ko‘pchilik biladi. Shunday yurishlar natijasida egallangan shahar va qal‘alarning mashhur tabiblarini ham poytaxtga, ularga biron ziyon yetqazmay olib keldirgan. Masalan, Sohibqiron Damashq arkini qamal qiladi. Bu qal‘a mudofaasida Dizdor turgan edi. Amir Temur naqבחilarni ishga soldi va ular tezda qal‘a burjlari ichini kovak qilib, ostlariga ustun qo‘yadilar va yoqib yuboradilar. Olov ta’sir ko‘rsatib ba’zi to’siq devorlari qulab tusha boshlaydi. Dizdor ojiz qoladi va tashqariga chiqishga majbur bo‘ladi. Xazinalarni Sohibqironga jo‘natadi, ammo uning bu itoati foyda bermadi. U qatl etiladi. Qal‘a jangchilari sotib olingan qullar bo‘lgani uchun shahzoda va no‘yonlar o‘rtasida bo‘linadi. Boshqa joydan keltirilgan askarlar asir olinib, Mavlono Sulaymon va Mavlono Jamoliddin tabibni ba’zi kosib-hunarmandlar bilan Samarqandga ko‘chiradilar [1:221].

Ibn Arabshoh shunday ta’riflaydi: “Temur har bir jonni yig‘ib, nimaiki narsa bo‘lsa sarasini Samarqandga keltirdi. Natijada, Samarqandda har bir ajib fan ahli namoyondasidan va san’atlar g‘aroyib uslubidan fazilati peshonasida nishona bo‘lib, o‘z tengqurlaridan ustun turgan o‘z sohasida alloma kishilar yig‘ilgan edi”. U davom etib: “Darhaqiqat Samarqand fozillar jam bo‘lgan va fazilat ahlining kelib qo‘nadigan joyi erdi”. Ushbu olimlar Temur tashkil etgan Ko‘ksaroy kutubxonasida ishlash va foydalanish huquqiga ega edilar [4:9].

NATIJA VA MUHOKAMA

Samarqandga kelib ijod qilgan tabobat ilmining yirik vakillaridan Burhoniddin Nafis ibn Evaz Hakim al-Kirmoniydir. Hakim al-Kirmoniy asli Kirmonlik bo‘lib, Ulug‘bekning taklifi bilan Samarqandga kelib tabiblik qiladi. U o‘zbek tabibi Najmiddin Samarqandiyning “al-Asbob va-l-alomat” (“Kasallik sabablari va alomatlari”) asariga sharh yozib, Ulug‘bekka hadya qiladi. Uning yana bir risolasi “Sharh al-Mujaz” (“Qisqartmaning sharhi”) bo‘lib, u

²⁸ Langarxona – yo‘lovchilar qo‘nib o‘tadigan joy: kambag‘al yetim-yesirlarga ovqat beriladigan joy; g‘aribxona

Sharq tabobati tarixiga, Ibn Sinoning keyingi olimlarga ko‘rsatgan ta’siriga bag‘ishlangandir [5:31]. Bundan tashqari o‘z davrining mashhur tabiblari har doim hurmat-ehtiromda bo‘lgan.

Shifoxonalarda ishlovchi tabiblarga yaxshi maosh to‘langan. Temurning maxsus farmoni bilan ularning maoshi olimlar, munajjimlar, tarixnavislar va muhandislarning maoshlariga tenglashtirilgan. Temur obodonchilikka, shaharlarning ozoda saqlanishiga katta e’tibor bergan. Ayniqsa, davlat poytaxti Samarqandni obod qilishga ko‘p harakat qilgan [6:97].

Mirxondning “Ravzat us-safo” asarida yozilishicha, 1378-yil martda Shoh Shujo ibn Muhammad Muzaffar “Zard” qasrida yashardi. Amir Sayyid Sharafuddin O‘rda mavzeyiga yetib kelib, podshoh bilan uchrashish niyati borligini bildiradi. Mozandaron viloyatidan Shoh Shujo huzuriga kamon otish niyatida kelgandi. Podshoh huzuriga kirgach, qo‘ltig‘i ostidan bir asarning bir qismini shohga uzatdi. Shoh mutolaa qilib ko‘rib, Sayyid Sharifga pul va mol-mulk in’om etdi. Keyin Sherozga olib ketdi. O‘zining dor ush-shifosida dars berish mansabini Sayyidga topshirdi. Sayyid Sharif o‘n yil Fors viloyatida fazl va kamol ahliga so‘z ma’nolarini ifoda etish bo‘yicha dars berdi. Amir Temur 1387-yilda Sherozni fath etgach, Amir ul janobni Samarqandga tashrif etishlarini buyruq berdi. Sayyid Sharif Amir Temur vafotigacha shu yerda bo‘ldi. O‘sha payt u janob bilan Mavlono Sa’diddin Taftazoniy o‘rtasida bahslar bo‘lib o‘tdi. Aksariyat yig‘inlarda serjahlligi va zehning o‘tkirligi tufayli g‘olib bo‘lardi. Sherozga ketgach, o‘sha yerda vafot etadi [1:304].

Temurning alohida bino tarzida shifoxona qurdirganligi haqida adabiyotlarda ma’lumot yo‘q. Biroq bizga Amir Temur davrida Samarqanddagi Ark-qal’ada dor ush-shifo, ya’ni shifoxona xizmati tashkil etilganligi ma’lum. Zamonasining ulug‘ namoyandalaridan bo‘lgan Mir Sayyid Sharif Jurjoniy (1330-1414) avval Sherozda mudarrislik qilib, 1387-yilda Amir Temurning taklifi bilan Samarqandga kelib ushbu dor ush-shifoda o‘z faoliyatini davom ettirgan [4:13].

Ulug‘bek davrida Movarounnahr o‘z tarixida ikkinchi yuksalish davrini boshidan kechirdi. Ulug‘bek Samarqand, Buxoro va boshqa shaharlarda o‘nlab masjidlar, madrasalar, hammomlar, karvonsaroylar, yo‘llar, shifoxonalar qurdirdi. Bular ichida eng mashhuri Ulug‘bek rasadxonasidir. Bu rasadxonada o‘nlab olimlar xizmat qilardilar. Ulug‘bek tibbiyot ilmiga ham katta ahamiyat bergan. Samarqandda bir kasalxona qurdirib, unda ishlash uchun Kirmon shahridan tabib Burhoniddin Nafis ibn Avazni taklif etgan. Bu tabib Ulug‘bekning saroy tabibi vazifasini ham bajargan. Burhoniddin ibn Avaz asli o‘zi eronlik bo‘lgan. Ulug‘bek o‘z tabibining bilimi va tajribasini qadrlar edi [6:102].

Tabiblarga bo‘lgan e’tibor, albatta, ularning mahoratiga ham bog‘liqdir. Yuksak bilim va nazariy jihatda o‘z ilmining amaliyoti tabiblarning el orasida tanilishiga sabab bo‘lgan. Bu o‘rinda Mahmud Hasaniyning “Saltanat tabibi” tarixiy romanidagi bir voqeani aytib o‘tish fikrimizni yanada muvofiqlashtiradi.

Havoflik Muhammad tabib va uning o‘g‘li Yusufiy tabib Bobur Mirzo va Husayn Mirzolar saroyida faoliyat yuritgan va tomir urishiga qarab tashxis qo‘ya oladigan mohir tabiblar bo‘lishgan. Muhammad tabib Havofdagi qozi Abdulazizning kasalligini tomir urishi orqali aniqlagan va uni og‘ir darddan halos qila olgan. Uning kasali sakta, ya’ni miyaga qon quyilishi bo‘lib, tomir urishi sust ekanidan odamlar uni vafot etdi, deya o‘ylashadi, ammo

Muhammad tabib unga to‘g‘ri tashxis qo‘yadi va uni saqlab qoladi. Xalq orasida “o‘likni tiriltirib yubordi” degan so‘zlar Alisher Navoiyning Hirotida tamirlatib, yanada kengaytirgan “Dor ush-shifo”siga ham yetib boradi. Muhammad tabibning nomi mashhur bo‘ladi. Keyinchalik shahar hokimining qarib qolgan otasini ham davolashga kirishadi, ammo uning berayotgan dorisini Nuriddin tabib va uning shogirdi Jabbor ataylab noto‘g‘ri qo‘llab, bemorni o‘ldiradilar va bunga Muhammad tabib aybdor deb ko‘rsatadilar. Muhammad tabib esa o‘z muolajasi to‘g‘ri ekanini isbotlash uchun Hirotga keladi. Hirotidagi tabiblar oldida o‘zining haq ekanini tasdiqlatib, hujjat bilan qaytadi. Unga fitna qilgan tabib va shogirdini jazolashga hukm etadilar.

Yana bir misol sifatida Abdulhay tabibning nomi ulug‘lanib, martabasi ko‘tarilganini ko‘rishimiz mumkin.

Mavlono Nizomiddin Abdulhay tabib boshda kasalliklarni davolash bo‘yicha Amir Alisherning shifoxonasida faoliyat ko‘rsatdi. Bir vaqtlari valiylik panoqli hazrat Xoja Ubaydulloh Ahror Samarqandda kasallanib qolib, Hirotga odam yubordilar va Amir Alisherdan tabib tiladilar. Buyruqqa binoan ul hakim janoblari Samarqand tarafga yuzlandi va ul safardan qaytib kelgach, katta siylovga erishib, qadru manzilati poyasi kundan-kun yuqorilab borib, baxtu tolei yulduzi soat sayin yuksalaverib ish shu darajaga yetdiki, mansur xoqonning iltifot nazariga ilinib va haramga ham kiradigan bo‘lib, saroydagi katta-kichikning sirlari mahramiga aylandi. Shu zayl umrining oxirigacha mansabning eng cho‘qqisida turdi [1:1084-1085].

Tabiblar yaxshi ta‘lim-tarbiya ko‘rgan va xalq holidan xabardor kishilar ham bo‘lishgan. Aytish kerakki, ular yetarli darajda mulkka ham ega bo‘lganlar. Mavlono Masihiddin Habibulloh sulton Abulqosim Bobur Mirzo va Sulton Abu Said Mirzo zamonida boshqa tabiblardan hoziqligi bilan ustun turgan mavlono Aziaddin Husayn tabibning ukasining o‘g‘li edi. Mavlono Masihiddin Habibulloh ham har xil kasalliklarni davolash va illatlarni bartaraf etishda Iso nafasini namoyon qilardi. Mansur xoqonning saltanati bsohidan to vafotigacha ul hazratning xizmatida umr kechirdi. Saroyga yaqinlik hosil qilgan va mansabu boylik to‘plagan bo‘lsa-da, ko‘ngilli tarzda va ochiq chehra bilan fuqaro va miskinlarni davolash uchun ul toifaning uylariga tashrif buyurar, bajonidil va istak-iroda bilan darveshlar va muhtojlarni ham davolar edi. 1499-yil ichburug‘i kasali natijasida olamdan o‘tdi [1:1088].

Temuriylar sulolasining fan, madaniyat va iqtisodiy hayot rivoj topgan oxirgi bosqichi Sulton Husayn Boyqaro hukmronlik qilgan vaqtga to‘g‘ri keldi. Husayn Boyqaro saroyida — Muhammad Husayn Nurbaxshiy Bahouddavla ibn Mirqivomiddin xizmat qilgan. Bu olim tabiblik bilimini dastlab Rayda, so‘ngra Hirotida olgan, o‘zining mashhur asari “Tajribalar xulosasi”ni yozgan. Asar darslik sifatida tuzilgan bo‘lib, talabalarga mo‘ljallangan edi. Unda kasallarga tashxis qo‘yish va ularni davolash usullari ko‘rsatilgan. Kitobda muallif qadimgi zamonning mashhur tib olimlarining fikrlarini ham keltiradi. Shu bilan birga o‘z shaxsiy kuzatishlari natijalarini ham bayon etgan. U o‘z tajribalariga asoslanib, ilgari tabiblarga ma‘lum bo‘lmagan kasalliklarni keltiradi. Masalan, u bahorda uchraydigan allergik isitma kasalligini birinchi bo‘lib yozgan. Nurbaxshiy Bahouddavla Sharq tabiblaridan birinchi

bo‘lib bolalarda uchraydigan ko‘kyo‘tal, otashak (zahm) kasalliklari haqida ma‘lumot bergan va ularni davolagan [6:101-102].

Navoiy o‘zi tabib bo‘lmasa ham, tibbiyotning rivojlanishida juda katta rol o‘ynadi hamda ulug‘ insonparvar olim va davlat arbobi sifatida mamlakatda sog‘liqni saqlash ishlarining rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi. Navoiyning tashabbusi bilan mamlakatda 300 dan ortiq turli madaniy-maishiy binolar, kasalxonalar, dorixonalar, tibbiy maktablar barpo etildi. Ayniqsa, o‘sha vaqtda poytaxt rolini o‘ynagan Hirotida juda ko‘p qurilish ishlari amalga oshirilgan. Movarounnahrning barcha shaharlaridan eng tajribali tabiblarni taklif etgan. Kasalxonaning bosh tabib vazifasiga o‘sha vaqtdagi yirik tabib va olimlardan biri Mevlana G‘iyosiddin Muhammad ibn Jaloliddin tayinlangan. Navoiy ko‘rsatmasi bilan kasalxonaga asosan kambag‘al, nochor bemorlar qabul qilingan. Davolash bepul bo‘lgan. Bundan tashqari, kambag‘al, beva-bechoralarga issiq ovqat tarqatilgan. “Ixlosiya” madrasasida o‘sha vaqtda eng ko‘zga ko‘ringan olimlar mudarrislik qilganlar. Ulardan Amir Burhoniddin Atoulloh Nishopuriy, qozi Ixtiyoriddin Hasan Turbatiy, Amir Murtazo, Mavlono Fasihiddin Nizomiy kabi olimlar ayniqsa katta shuhrat qozondilar [6:103].

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, tabiblarga temuriylar davrida alohida e‘tibor qaratilgan va yuksak hurmat-ehtiromda bo‘lganlar. Hukmdorlar tabiblarni jamiyat salomatligini ta‘minlovchilar, ilmiy bilimlarni rivojlantiruvchi yetuk mutaxassislar sifatida qadrlaganlar. Kasallar uchun davolash muassasalari barpo etilishi, ularga tabiblar tayinlanishi hamda tibbiy bilimlarning madrasa va ilmiy muhitda rivojlanishi bu davrda sog‘liqni saqlash masalasiga amaliy yondashilganligini ko‘rsatadi. Temuriylar davrida tabobat xalq tajribasi, Sharq tibbiyoti an‘analari va ilmiy izlanishlarning uyg‘unligi asosida taraqqiy etdi. Dorishunoslik, tashxis qo‘yish, davolash usullari va gigiyenaga oid qarashlar rivojlanib, ko‘plab bilimdon tabiblarning faoliyat yuritishi uchun qulay sharoit yaratildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘iyosiddin Xondamir. Habib us-siyar. O‘zbekiston, 2013. – 1271 b.
2. Amir Temur Ko‘ragon. Temur tuzuklari. Toshkent: Ochun, 2025. – 160 b.
3. Б.Ахмедов. Амир Темур дарслари. Укув кулланма. Тошкент: Шарк, 2001.
4. Ш.А.Ахадов. Т.С.Эгамов. Амир Темур ва темурийлар даврининг интеллектуал салохияти. – Самарканд: 2004. – 94 б.
5. Темурийлар бунёдкорлиги давр манбаларида. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ Мероси нашриёти, 1997. – 168 б
6. ТИББИЁТ ТАРИХИ. – Тошкент: 2014.